UDVIKLINGEN AF EN AFRIKANSK EKSPORTØKONOMI

Træk af Tanganyikas økonomiske historie i kolonitiden*

OLE MØLGARD ANDERSEN

> "Thus the first thing to bear in mind about the underdeveloped countries is that beyond the broad common fact of poverty it is rarely safe to make generalizations about them without carefully specifying the *type* of underdeveloped country one is considering."
>
> (Myint, H., *The Economics of Developing Countries,* London, 1964, 1965, 1967.)

INDLEDNING

Hvis man godtager statistiske udtryk som gennemsnitsindkomst per indbygger som et groft mål for et lands økonomiske udviklingsstade, så hører de fleste af landene i tropisk Afrika til de mest underudviklede i verden. Det fremgår således af FN's årlige nationalindkomststatistikker, at kun meget få af landene i tropisk Afrika har en per capita indkomst, som overstiger Indiens eller noget andet af landene i den underudviklede del af Asien. Selv om dette er tilfældet, ville det dog være forkert, hvis man heraf dannede sig den opfattelse, at der er tale om noget nær stationære samfund, i hvilke der kun sker meget små eller ingen forandringer i produktionsforhold eller befolkningstal, bortset fra hvad der måtte være en følge af variationer i klima og andre naturbetingede forhold. Forestillingen om eksistensen af noget nær stationære samfund er vel heller ikke almindelig mere efter at betegnelsen, udviklingslande, i slutningen af forrige årti blev lanceret som en fællesbetegnelse for alle verdens fattige lande. Siden da har det vel snarere været en udbredt opfattelse, at mens de fattige lande har været udviklingslande fra, da man for en halv snes år siden besluttede at karakterisere dem som sådanne, så forholdt det sig anderledes før den tid. Selv om der er det rigtige i denne opfattelse, at det først er fra omkring slutningen af 50'erne, at der opstod en egentlig udviklingsbevidsthed i en række af disse lande, så gælder det dog ikke desto mindre, at der i de fleste

*) Før sammenslutningen med øen Zanzibar i 1964 til Den forenede Republik Tanzania, hed Tanzania's hovedland Tanganyika.

tilfælde har været tale om en udvikling, i betydningen modernisering, i adskillige årtier før udviklingsbegrebet blev til. Dette gælder også for landene i tropisk Afrika.

Selv om de fleste af landene i tropisk Afrika har en relativt lang historie bag sig i løbet af hvilken, der har foregået en stadig moderniseringsproces, betyder det dog ikke, at man i disse områder har passeret Rostow's bekendte første udviklingsstadier, »the traditionel society«, endsige »the preconditions for take-off«[1]). Langt de fleste af landene er stadig traditionsbundne samfund i Rostow's betydning, men de er samtidig dualistiske økonomier i den forstand, at de traditionsbestemte barrierer mod kontinuerlige forandringer er brudt ned på visse områder, hvor en moderniseringsproces længe har pågået. Dette er navnlig tilfældet for »settler« økonomier som Rhodesia og Kenya, eller mineøkonomier som Republikken Congo eller Zambia. Disse landes økonomier kan opdeles i to ret skarpt adskilte sektorer, hvoraf den ene i udpræget grad kan karakteriseres som »traditional society«, mens den anden nærmest må siges at befinde sig i det sidste af Rostow's stadier, »the age of high mass consumption«. Det følger heraf, at en beskrivelse af disse økonomier, der støtter sig på de sædvanlige makro-økonomiske begreber så som nationalprodukt, nationalindkomst, investering og opsparing osv. ikke er så meget værd[2]).

Karakteristisk for moderniseringsprocessen i den netop omtalte kategori af lande er udviklingen af en stærkt dominerende eksportsektor inden for en europæisk domineret pengeøkonomi, baseret på omfattende udenlandske investeringer og/eller indvandring af europæiske settlers, og i hvilken der anvendes en fremskreden produktionsteknik, suppleret med uuddannet arbejdskraft fra den indfødte sektor.

I andre lande i tropisk Afrika har moderniseringsprocessen fulgt et noget andet mønster. I disse lande er der foregået en gradvis transformering af den indfødte sektor, eller dele heraf, uden anvendelse af omfattende udenlandske investeringer og uden masseudvandringer fra befolkningen i den indfødte sektor som lønarbejdere i den udenlandsk ejede og kontrollerede, moderne sektor. Også i disse tilfælde har det dog været en ekspanderende eksportsektor, som har bestemt processens forløb. Til denne kategori af lande kan henregnes Nigeria, Ghana, Sudan og Uganda[3]).

Mens de fleste af landene i tropisk Afrika uden videre kan henregnes til den ene eller den anden af disse to kategorier, er der tilfælde, hvor et land nærmest må siges at falde midt imellem, eller bedre, udgøre en blanding af dem begge. Dette er således tilfældet med det land, Tanganyika, hvis økonomiske udvikling under kolonitiden skal gøres til genstand for en nærmere omtale i det følgende. Som det vil fremgå heraf, er der i Tanganyikas hidtidige moderniseringsproces træk af såvel en settlerøkonomi, eller snarere en plantageøkonomi, som af en moderniseringsproces, hvor

det er eksporten fra den indfødte sektor, som bestemmer graden af forandringer.

Som det er blevet fremhævet ovenfor var det samhandelen med den gamle verden, som i afgørende grad bestemte moderniseringsprocessens forløb for begge de to moderniseringstyper. I overensstemmelse hermed vil den efterfølgende fremstilling i et vist omfang blive baseret på data fra udenrigshandelen. En anden grund til, at en beskrivelse af de afrikanske landes økonomier i kolonitiden naturligt vil basere sig på udenrigshandelsdata er den mere tekniske, at den statistiske dækning af dette område i de fleste tilfælde er særdeles god. Det samme kan desværre ikke siges om andre områder af deres økonomiske udvikling. I det omfang der findes data for produktion, beskæftigelse, befolkningstal m. v. er oplysningerne i bedste fald ret upålidelige, selv om der i de senere år har været udfoldet heroiske anstrengelser for at udbedre disse mangler.

Tidspunktet for påbegyndelsen af moderniseringsprocessen i de fleste af landene i tropisk Afrika kan ret præcist fastsættes til årene umiddelbart efter Berlinkonferencen i 1885, da opdelingen af det afrikanske kontinent mellem de europæiske stormagter blev indledt. Den opdeling af koloniområder, som fandt sted ved denne lejlighed, bestemte samtidig beliggenheden af de fremtidige markeder for de afrikanske eksportprodukter. Som bekendt skiftede de områder koloniejere efter 1. verdenskrig, som oprindeligt tildeltes Tyskland. Tysk Østafrika, eller Tanganyika, som det senere kaldtes, var et af disse områder. Den tyske periode udgør en klart adskilt periode i Tanganyika's økonomiske historie. Afgrænsningen skyldes ikke kun den omstændighed, at kolonimagten skiftede navn efter 1. verdenskrig, også i andre henseender markerer 1. verdenskrig afslutningen af én fase og påbegyndelsen af en ny, således som det vil fremgå af det følgende. I det hele taget vil en faseopdeling af de afrikanske landes økonomiske historie under kolonitiden være nært sammenfaldende med en tilsvarende opdeling for de europæiske kolonimagter på grund af den stærke binding til disses økonomier[4]).

PERIODEN 1890–1914

Det er ikke stedet her at analysere årsagerne til de europæiske stormagters konkurrence om at komme i besiddelse af det afrikanske kontinent[5]). Foruden af stormagtsambitioner var tyskernes motiv til at erhverve land i Østafrika også influeret af forventninger om økonomiske gevinster. I årene efter de store opdagelsesrejser havde tyske eventyrere været aktive på en vis del af kystområderne i Østafrika, og man havde derved erhvervet sig, hvad man dengang anså for et legitimt krav på disse områder for Tyskland. I midten af 80'erne dannedes et privat tysk kompagni (Deutsche Ostafrika

Gesellschaft), som under protektion af den tyske regering erhvervede sig ret til kommerciel udnyttelse af områderne bag kysterne af det senere Tysk Østafrika. Få år senere fik landet status som tysk koloni, mens englænderne satte sig i besiddelse af Kenya og Zanzibar. Den koloniale adskillelse af Zanzibar fra det overfor liggende fastland medførte en delvis afbrydelse af de nære handelsforbindelsr mellem Zanzibar og fastlandet, som havde eksisteret i århundreder, idt Zanzibar havde udgjort et center for navnlig arabisk handel med mennesker, elfenben og andre indfødte produkter erhvervet på fastlandet, enten ved plyndringer eller ved handel med de indfødte høvdinge.

Målet for den tyske kolonipolitik, efter at man havde etableret sig i området, var at udvikle en tysk domineret plantageøkonomi, baseret på importeret kapital, teknik og billig afrikansk arbejdskraft. Talrige eksperimenter blev gjort med forskellige nytteplanter, som havde slået rod andre steder i den tropiske verden. Forventningerne var store, men erstattedes meget snart af skuffelser, idet resultaterne de første mange år ikke nær stod mål med anstrengelserne. Eftersom kommunikationsforholdene var vanskelige, begrænsedes bestræbelserne i disse år til kystområderne, navnlig mod nord. For at kunne trænge længere ind i landet påbegyndte man dog tidligt bygningen af en jernbane udgående fra havnebyen Tanga, hvor der samtidig foretoges omfattende investeringer i havnekonstruktioner. Omkostningerne ved bygningen af den første jernbane var store, både i penge og menneskelige lidelser, og oversteg langt, hvad man havde regnet med. Til trods for at arbejdet tog sin begyndelse i begyndelsen af 90'erne, var man endnu i 1902 ikke nået mere end godt 75 km ind i landet til handelspladsen Korogwe.

Finansieringen af den koloniale administration, herunder omkostningerne i forbindelse med et relativt stort militærberedskab, muliggjordes for en stor del ved beskatning af den indfødte befolkning og ved import- og eksportafgifter. Beskatningen bestod af en såkaldt hytteskat, der som navnet antyder var tænkt som en slags ejendomsskat, men i virkeligheden var en skat på alle arbejdsføre, indfødte mænd, som koloniadministrationen kunne nå. Også import- og eksportafgifterne blev i hovedsagen båret af den indfødte befolkning, for det første fordi næsten hele eksporten i de første 10–15 år af kolonitiden udelukkende bestod af de indfødtes produkter, for det andet fordi tolden var indrettet således, at »eksporttolden næsten udelukkende vedrører den indfødte befolkning, eftersom produkterne fra de europæiske plantager er undtaget fra tolden. Ligeledes for så vidt angår importtolden bæres hovedparten af nødvendighedsvarer importeret til den farvede befolkning, navnlig tekstiler, mens frø, kunstgødning, alle slags maskiner, instrumenter, transportmidler, m. v. er toldfri«[6]).

Desværre findes der ikke tal for disse år, som kan muliggøre betalings-

balanceskøn, men der er dog ikke tvivl om, at der var tale om en betydelig nettokapitalimport, som finansieredes af de private, undertiden af den tyske stat stærkt subsidierede, investorer i plantager og jernbanebyggeri.

Som nævnt hidrørte praktisk talt alle eksportindtægterne fra eksporten af indfødte produkter. Efterfølgende er givet værdien af den samlede eksport for udvalgte år, samt værdien af de vigtigste eksportprodukter:

	1897	1899	1901	1903
Totale eksportværdi (000 Mrk.)	4969	3937	4623	7054
Heraf				
Elfenben	1473	947	882	414
Gummi	1132	1266	1049	1994
Kopra	202	103	567	817

Kilde: *Deutsche Kolonialleksikon*, Berlin, 1911.

Tallene for totaleksporten omfatter et meget stort antal produkter, foruden de tre vigtigste, for hvilket tallene er givet, var der navnlig tale om huder og skind, bivoks, tømmer, simsim, jordnødder og lidt kaffe. For de tre første af de fire år, for hvilket der er givet tal, hidrørte hele eksporten fra den indfødte sektor med undtagelse af en del af kopraen, som kom fra arabisk og indisk ejede »plantager« i kystområdet. Den relativt kraftige stigning i gummieksporten, som kan iagttages, beror på, at det er fra omkring århundredskiftet at de koloniale gummiplantager begynder at give afkast. Den resterende del af gummieksporten hidrører fra de indfødtes tapning af vildtvoksende gummitræer.

Den relativt kraftige stigning i totaleksporten, som skete i årene lige efter århundredeskiftet, fortsætter i de følgende år. Foruden at være en direkte følge af at plantageinvesteringerne modnes, beroede eksportudvidelsen på, at man nu efterhånden havde ført jernbanen så langt ind i den nordøstlige del af landet, at større områder kunne tages under dyrkning. Mere interessant er det på en måde, at samtidig med at eksporten af plantageprodukter tager et kraftigt opsving sker der en tilsvarende kraftig stigning i tallene for de indfødtes produkter. I første række er der tale om såkaldte overskudsprodukter fra den indfødte naturaliehusholdning, eksempelvis kohuder, som udgjorde det store flertal af afrikaneres beklædning før kolonitiden. En væsentlig del af provenuet ved salget af dette produkt anvendtes til køb af billige tekstiler fra Indien. Ønsket om at erhverve tekstilstoffer har lige op til vore dage været en væsentlig drivkraft for den indfødte befolkning til at producere eksportprodukter. En meget betydelig del af de indfødtes eksportprodukter hidrørte fra områderne omkring Viktoriasøen, hvorfra det pludselig blev muligt at eksportere, efter at Eng-

lænderne havde fuldført bygningen af en jernbane fra Mombassa til Kisumu ved Viktoriasøen. Af den samlede eksportværdi på 32 millioner Mark i 1912 (7–8 gange højere end eksportværdien omkring århundredeskiftet) hidrørte mindst halvdelen fra den indfødte sektor. Eksporten af plantageprodukter fordelte sig ligeligt mellem gummi og sisal, hvortil kom lidt kaffe og bomuld. En del af eksporten af de to sidste produkter stammede fra den indfødte sektor.

Til trods for en relativt kraftig stigning i plantageproduktionen i løbet af den tyske periode, gælder det, at flertallet af en række kostbare kommercielle eventyr, som indledtes med den tyske kolonitid, langtfra indfriede de højspændte forventninger. Flertallet af de selskaber, som var blevet dannet i tidens løb, var trådt i likvidation før 1. verdenskrig. Årsagerne var dels en kraftig overvurdering af indtjeningsmulighederne, og navnlig en kraftig undervurdering af omkostningerne. Af betydning var dog utvivlsomt også det forhold, at betydelige profitter udlodedes af foretagenderne og overførtes til Tyskland, så snart de begyndte at give afkast. Også dengang forlangte man hurtig tilbagebetaling af sine investeringer i de underudviklede lande. Totalt blev det tyske kolonieventyr i Tanganyika således ikke nogen økonomisk succes. Navnlig jernbaneinvesteringerne viste sig at blive kostbare. Bortset fra de første år af den tyske kolonitid, var der næppe et eneste år, hvor der ikke var tale om en relativt betydelig nettokapitalimport fra Tyskland. Et skøn over Tanganyikas betalingsbalance for 1912 tager sig ud som følger:

Mill. Mark	Cr.	Deb.
Vareudførsel og -indførsel	31.4	50.3
Profitter og andre indkomstoverførsler		5.6
Militær »bistand« fra Tyskland	3.6	
Nettokapitalimport, fejl og udeladelser	20.9	
	55.9	55.9

Kilde: Yaffey, M., *International Transactions Before the British Mandate*, Economic Research Bureau, University, Dar es Salaam, 1967 (stencileret).

Selv om residualposten som udtryk for nettokapitalimporten er behæftet med en betydelig usikkerhed, kan det dog fastslås, at dette beløb var meget betydeligt set i forhold til eksportprovenuet. Hertil bidrog navnlig det sidste meget kostbare projekt, som tyskerne gennemførte i Tanganyika, nemlig den tidligere omtalte 12–1300 km lange jernbane fra hovedstaden Dar es Salaam til Kigoma ved Tanganyikasøen. Bygningen af denne jernbane påbegyndtes i 1905. I de første år skred arbejdet kun langsomt frem, ikke kun som følge af de traditionelle uforudsete vanskeligheder, som alle

store og kapitalkrævende projekter i tropisk Afrika altid er løbet ind i helt op til vore dage. En anden forsinkende faktor var problemet med at mobilisere den indfødte arbejdskraft. Dette problem var for så vidt ikke noget nyt, eftersom det altid havde vist sig at være vanskeligt at få afrikanerne til at arbejde på jernbaneprojekterne såvel som på de europæiske plantager. Det var i øvrigt i høj grad for at tilskynde afrikanerne til at arbejde for europæerne, at koloniadministrationen indførte den tidligere omtalte hytteskat tidligt i 90'erne. Eftersom skatterne sædvanligvis skulle erlægges i mønt, var arbejde for europæerne i mange tilfælde en uomgængelig nødvendighed, hvis man ville undgå de undertiden meget ublide sanktioner mod skatterestanter, som bestod i fængselsstraf eller prygl, ofte begge dele. I høj grad som følge af den gradvise udvidelse af denne skat på de indfødte og dens stadig mere effektive administration, udbrød der opstand i den sydlige del af landet i 1905, den såkaldte Meji-Meji opstand, som hurtigt bredte sig mod nord. Det lykkedes dog meget hurtigt, effektivt og barbarisk, tyskerne at nedkæmpe opstanden, for hvilken den afrikanske befolkning måtte betale med tabet af et sted mellem 50–100.000 mennesker, nogle mener flere. Det var derfor ikke underligt, at tyskerne fandt det særligt vanskeligt at mobilisere arbejdskraften til deres store jernbaneprojekt. I øvrigt kunne man nok undre sig over, at man lagde denne jernbane tværs gennem landet, når det tages i betragtning, at den indre del af Tanganyika, og dermed langt størstedelen af det område, som banen gennemløber, på grund af langvarige tørkeperioder forvandles til halvørken store dele af året. Grunden til denne linieføring var ikke kun nogle helt urealistiske forestillinger om landets udnyttelsespotentiel, militærstrategiske overvejelser skal efter sigende have spillet en stor rolle. Af ikke mindre betydning var det måske, at der var tale om et prestigeprojekt. Af korrespondance mellem højtstående koloniembedsmænd og regeringen i Tyskland fremgår det således, at man lå under for en stærk følelse af ydmygelse og vanære på Det tyske Riges vegne, fordi englænderne i nabokolonien, Kenya, havde været i stand til at gennemføre det gigantprojekt, som Mombassa-Kisumu jernbanen var, allerede tidligt i det nye århundrede, mens tyskerne på samme tid havde haft de største vanskeligheder med at føre banen fra Tanga små hundrede km ind i landet. Dette forklarer, at da man havde besluttet sig til et projekt af samme omfang i den tyske koloni, valgte man den mest urentable og vanskeligst tilgængelige linieføring. Bygningen af jernbanen blev, som det var tilfældet med de tidligere jernbanebyggerier i kolonien, overladt til private tyske konsortier, som ved siden af at modtage omfattende regeringssubsidier, tildeltes koncessioner, der gav dem ret til at disponere over store områder af det land, som banen skulle gennemløbe. Denne ret omfattede også mineralforekomster, hvis man skulle støde på sådanne. Omkostningerne ved jernbanebyggeriet var, med den tids alen, ret an-

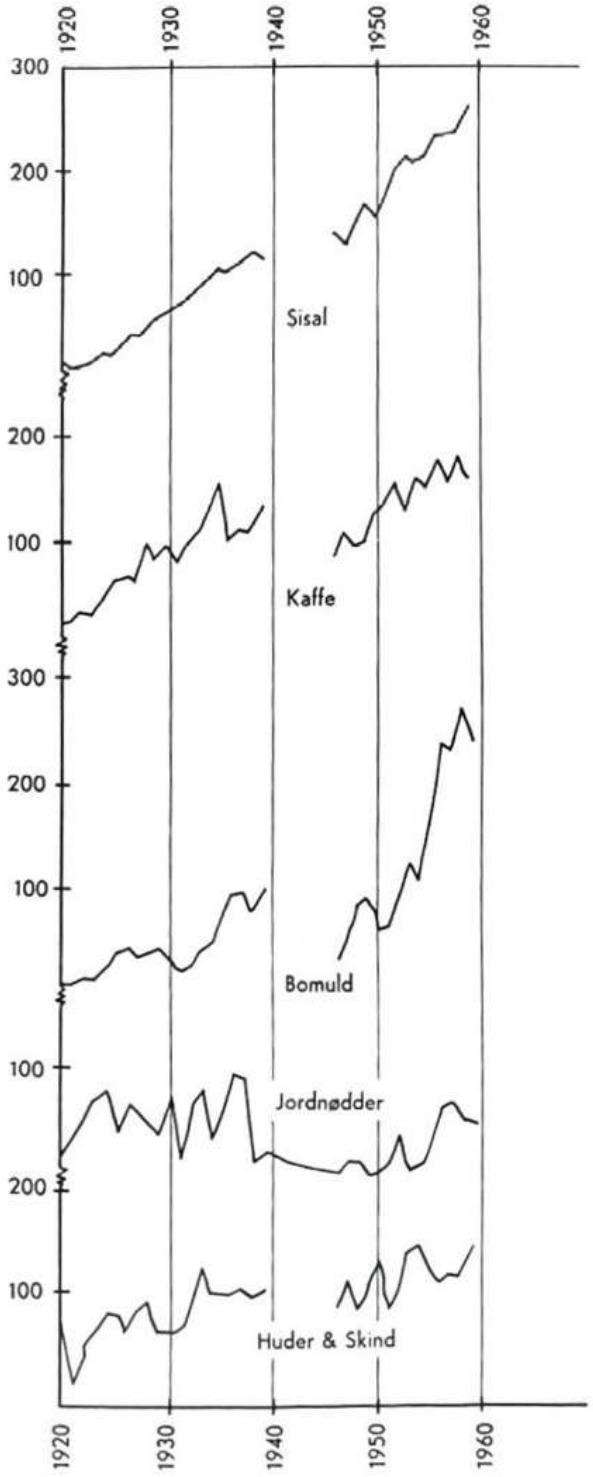
seelige, skønsmæssigt 100–120 millioner mark, hvortil kom betydelige beløb til havnekonstruktioner i Dar es Salaam, nødvendiggjort af at de ret primitive indsejlingsforhold ikke tillod losningen af det materiel, som medgik ved jernbanebyggeriet. De i alt godt 140 millioner mark, som hele projektet kan anslås at have kostet, svarer omtrent til den samlede værdi af Tanganyikas eksport for hele den periode, 1905–14, som byggeriet varede. Sammenligningen med eksportværdien har god mening, fordi praktisk taget alt, hvad der medgik til jernbanebyggeriet blev importeret, ikke blot materialerne, men også det meste af det, som medgik til at vedligeholde den afrikanske arbejdskraft, idet en væsentlig del af aflønningen af denne bestod af ris importeret fra Indien, mens resten, som udbetaltes i penge, praktisk taget udelukkende blev anvendt på importerede forbrugsvarer, hovedsageligt tekstiler.

Den dramatiske afslutning på den tyske kolonitid i Østafrika, som skete under 1. verdenskrig, udgjorde samtidig afslutningen på den første fase af Tanganyikas modernisering. I løbet af den tyske periode åbnedes landet for kontakt med omverdenen og grundlaget blev lagt for den eksportøkonomi, som senere udvikledes. Selv om nye jernbaner og veje blev bygget i efterfølgende årtier, var den væsentligste del af det i dag eksisterende kommunikationsnet udbygget før 1914, således som det var tilfældet for de fleste andre af landene i tropisk Afrika[7]).

MELLEMKRIGSÅRENE

Efter 1. verdenskrig blev Tanganyika engelsk mandatområde under Folkeforbundet. Voldsomme krigshandlinger i landet under krigen medførte omfattende ødelæggelser på plantager og på jernbanenettet. Desuden havde den manglende vedligeholdelse under krigen medført et hurtigt forfald. Efter krigen, da de tyske indvandrere forlod området, fik plantagerne nye ejere, idet de solgtes af den nyetablererede engelske koloniadministration til folk af en række forskellige nationaliteter, hovedsageligt grækere, hollændere, indere og englændere. Senere vendte dog adskillige tyskere tilbage. Uagtet at verdensmarkedspriserne for de vigtigste plantageprodukter, sisal og kaffe, forbedredes kraftigt i løbet af 20'erne (efter den kortvarige krise, som fulgte krigen), forblev de udenlandske investeringer beskedne. Det samme gjaldt den europæiske indvandring. Hovedårsagen hertil angives at have været, at det engelske folkeforbundsmandat følte som noget usikkert, og chansen for at kolonien skulle skifte hænder afholdt mange potentielle investorer og indvandrere fra at investere penge og fremtid i landet. Dette blev yderligere forstærket af, at Hitler efter sin magtovertagelse i Tyskland gjorde krav på de tidligere tyske kolonier i Afrika. På dette tids-

Mængdeindeks for eksporten af de vigtigste eksportafgrøder 1920–1939, 1946–1959. 1936 = 100.

Note: De her medtagede eksportprodukter omfatter 3/4–4/5 af totaleksporten, varierende fra år til år.

Kilde: 1920–39, *BLUE BOOK*, Tanganyika Territory, Dar es Salaam (årlig). 1946–59, *Economic Development of Tanganyika*, World Bank, 1963.

punkt var højkonjunkturen i den vestlige verden dog for længst bragt til ophør, og interessen i koloniinvesteringer derfor kendeligt reduceret. Som en anden grund til at europæiske forretningsinteresser i området forblev ringe, er det blevet anført, at »det forblev den officielle politik, at afrikanernes interesser skulle nyde første prioritet, og at europæisk indvandring kun skulle opmuntres i det omfang, den var til gavn for afrikanerne«[8]). Selv om erfaringerne fra andre engelske kolonier, først og fremmest Kenya og Rhodesia, havde afsløret et modsætningsforhold mellem de hvide settlere og koloniadministrationen i deres respektive attituder til den afrikanske befolkning, er det netop anførte citat fra en engelsk regeringsbetænkning fra 50'erne dog nok tildels udtryk for en efterrationalisering.

Et udtryk for den meget begrænsede interesse i udenlandske landerhvervelser i Tanganyika er det, at mens omkring 6000 km² var i udenlandsk eje i 1917, var dette tal kun steget til godt 8000 km² ved udbruddet af Den anden Verdenskrig. Dette er mindre end én procent af det samlede landareal. Langt størstedelen heraf tilhørte sisalplantagerne.

Selv om plantageprodukterne således kun optog en meget lille del af det samlede landområde, og af det dyrkede område, udgjorde de dog en væsentlig andel af den samlede eksportværdi i alle mellemkrigsårene. For hele perioden var der tale om en ret konstant andel af den for perioden taget under ét kraftigt voksende eksport. Denne andel var på omkring 40 pct., hvoraf sisalen tegnede sig for mellem 30 og 38 pct., mens resten praktisk taget udelukkende bestod af kaffe. Eksporten fra den indfødte sektor, der altså tegnede sig for over halvdelen, udgjordes af en række produkter, hvoraf de to største var kaffe og bomuld, mens jordnødder sædvanligvis kom ind som nummer tre.

De omfattende ødelæggelser under 1. verdenskrig betød, at Tanganyikas eksport ikke nåede op på førkrigsniveauet før midten af 20'erne, fra hvilket tidspunkt der skete en gradvis og voldsom stigning.

Som nævnt var *sisalen* så langt det vigtigste eksportprodukt. I modsætning til kaffen (Arabicasorten) og bomulden vedblev sisalen med at være udelukkende et plantageprodukt. Den kapitalintensive og relativt avancerede produktionsteknik ved fremstillingen af sisalfibre forhindrede, at produktionen af denne vare kunne tages op af den indfødte befolkning. Virkningen for den indfødte befolkning af sisaldyrkningen indskrænkede sig derfor hovedsageligt til de tusinder af arbejdspladser, som tilbødes afrikanerne på sisalplantagerne. Imidlertid stod disse også i tiden efter 1. verdenskrig over for det samme problem som i tyskertiden, nemlig at hidlokke den tilstrækkelige arbejdskraft fra den indfødte sektor. Eftersom vanskelighederne med at få afrikanerne til at arbejde på plantagerne var særligt udtalte i de områder, hvor plantagerne var beliggende, forsøgte man at op-

rette engageringskontorer i andre områder af kolonien såvel som i nabokolonierne. Vandringsarbejdskraft, navnlig fra tætbefolkede områder med knaphed på jord, spillede i kolonitiden en vigtig rolle for plantagers, såvel som miners arbejdskraftforsyning overalt i Afrika[9]). Navnlig efter jernbanernes bygning var afstande ingen væsentlig hindring for arbejdskraftens mobilitet. På sisalplantagerne i Tanganyika blev det med årene mere end halvdelen af den samlede arbejdsstyrke, som kom fra andre områder, i nogle tilfælde fra så fjerne egne som Mozambique og Rwanda-Urundi, 1000–1500 km fra sisalområderne. Ofte foretrak man arbejdskraft fra disse områder, dels fordi importeret arbejdskraft ikke havde de samme muligheder for alternativ beskæftigelse på egne jordlodder som de lokale stammer, dels fordi de importerede arbejdere kom fra områder med jordknaphed, hvorfor de var mere vant til hårdt og regelmæssigt arbejde. Ikke desto mindre var effektiviteten af sisalarbejderne lav, målt med europæisk alen. Endnu så sent som i 1958 kan man finde følgende karakteristik af sisalarbejderen: »Afrikaneren er som arbejder udpræget lad, og i denne henseende adskiller han sig ikke fra det store flertal af menneskeheden. Forskellen mellem afrikaneren og mennesker i andre dele af verden er, at for afrikaneren er opofrelserne ved ikke at arbejde kun små. Hans materielle behov er ikke store, klimaet er varmt, og han behøver ikke mange klæder, fritid rangerer højt på hans præferenceskala ... Det er stadig tilfældet for de fleste afrikanske arbejdere, at de foretrækker fritid for pengeindkomster over et vist lavt minimum, og at de befinder sig på det primitive stade (»primitiv« forstået i relation til kravene i en moderne pengeøkonomi baseret på arbejdsdeling) hvor en forøgelse af pengeindkomsterne med stor sandsynlighed vil føre til formindsket arbejdsudbud, i det mindste i det korte løb ... Målt med europæisk standard er sisalarbejdernes produktivitet meget lav. Det skønnes således af en erfaren iagttager, at det normale, daglige udbytte for en afrikansk arbejder beskæftiget med høstning af sisal udgør mindre end en femtedel af, hvad en gennemsnitlig engelsk landarbejder præsterer på en otte timers arbejdsdag ved et arbejde, som kan sammenlignes med høstning af sisal. Ved en sådan sammenligning må der tages hensyn til Afrikas sol, og til virkningerne af afkræftende sygdomme som malaria, ankylostomiasis og bilharzia«[10]).

Denne karakteristik af den afrikanske lønarbejder er ikke meget forskellig fra, hvad man kan finde i adskillige andre beskrivelser af arbejderne i den europæiske sektor i tropisk Afrika[11]), specielt hvor der som her er tale om vandringsarbejdskraft, hvis tilknytning til naturaliesektoren er bevaret. Indtil nyeste tid har dette været tilfældet for langt den største del af arbejdsstyrken i den såkaldte moderne sektor. Det er i denne forbindelse ikke uinteressant, at forfatteren i en nylig revideret udgave af den bog, hvorfra ovennævnte citat stammer, gør opmærksom på, at han ti år efter, de i cita-

tet beskrevne iagttagelser blev gjort, fandt at det billede, han da havde tegnet af arbejderen på sisalplantagerne, havde ændret sig betydeligt, samt at dette efter forfatterens vurdering skyldes fagforeningernes tilkomst i de mellemliggende år, samt den arbejderlovgivning, som er blevet til efter uafhængigheden.

Oplysninger om beskæftigelsen på sisalplantagerne i mellemkrigsårene antyder, at mens beskæftigelsesniveauet maximalt har ligget på 50.000 arbejdere i slutningen af 20'erne var tallet oppe på 75–1000.000 mand en halv snes år senere. Dette svarer skønsmæssigt til 5–7 pct. af Tanganyikas voksne mandlige befolkning på den tid, idet det dog erindres, at en betydelig andel af sisalarbejderne stammede fra områder uden for Tanganyika. Heroverfor står, at et noget mindre antal vandringsarbejdere fra Tanganyika på samme tid var beskæftiget uden for kolonien. De anførte 5–7 pct. ligger således i overkanten af den faktiske andel af den arbejdsføre mandlige befolkning beskæftiget ved mine- eller plantagedrift.

Afgørende for en bedømmelse af sisalplantagernes betydning for den indfødte befolkning er det, at lønniveauet i de fleste af mellemkrigsårene lå meget lidt over, hvad der svarer til en levestandard som den, antageligt de fleste af arbejderne kunne oppebære ved at forblive i naturaliesektoren[12]). Selv om mange af arbejderne stammede fra områder med en vis knaphed på jord, betød dette ikke i alle tilfælde, at fravandringen af disse arbejdere ikke påvirkede fødevareproduktionen i nedadgående retning. Thi selv om der i disse områder eksisterer en skjult arbejdsløshed store dele af året, er der på den anden side tidspunkter, hvor der snarere er knaphed på arbejdskraft. Beskæftigelsen i afrikansk jordbrug er karakteriseret ved betydelige sæsonvariationer med kortvarige, men meget udtalte spidsbelastninger i så- og høsttiden. For det andet er der arbejdsoperationer, som traditionelt kun kan udføres af mænd, først og fremmest rydningen af land. Overalt i tropisk Afrika er jordrotationen stadig dyrkningsformen, og landrydning er derfor en uomgængelig del af dyrkningen[13]). I flere rapporter om lokal fødevareknaphed fra 30'erne angiver de lokale koloniembedsmænd den mandlige befolknings fravær som hovedårsagen[14]). Det kan således fastslås, at værdien af sisalindustriens lønandel var langt fra at udgøre en reel tilvækst til den afrikanske befolknings levefod[15]). De væsentligste bidrag til den indfødte befolknings velfærd var af indirekte art. Forarbejdningen af råproduktet i sisalproduktionen kræver store mængder af vand, og vandføringen til de sisalproducerende områder, hvor vand ellers var vanskeligt tilgængeligt visse dele af året, var et væsentligt gode for den indfødte befolkning. Endvidere ydede plantagerne forskellige sundhedsforanstaltninger til deres arbejdere og deres familier. Bortset herfra var det næppe tilfældet, at den afrikanske befolkning i sisalområderne havde en højere levefod, end i adskillige andre områder af landet, hvor man ikke

havde adgang til arbejde for europæerne. Endelig bør det nævnes, at sisalplantagerne var en væsentlig forudsætning for jernbanernes rentabilitet. Derimod var virkningen på koloniens skatteindtægter af plantagerne kun lille, idet selskabsbeskatningen i kolonien var meget lav, mens de eksportafgifter, som efter uafhængigheden har udgjort en væsentlig del af plantagernes bidrag til det offentlige, ikke eksisterede. De i visse perioder ret høje overskud blev enten pløjet tilbage i plantagerne eller overført til Europa som dividender.

I modsætning til sisalen er *kaffen*[16]) lige siden kolonitidens begyndelse blevet dyrket både på plantager og på afrikanske småbrug. Sammenlignet med sisalen spillede kaffen kun en ringe rolle for landets eksportindtægter såvel som for beskæftigelsen af indfødt arbejdskraft. Det spørgsmål kan rejses, om de europæiske kaffeplantager har spillet en vis rolle for udviklingen af den afrikanske kaffeproduktion, der tog et kraftigt opsving i løbet af 30'erne. Denne demonstrationsvirkning fremhæves undertiden som den mest betydningsfulde virkning for moderniseringsprocessen af den udenlandske tilstedeværelse i de underudviklede lande[17]). Selv om det næppe kan afvises, at der på dette område var tale om en vis virkning, var den næppe stor*). Over halvdelen af Tanganyikas kaffeeksport i mellemkrigsårene stammede fra området omkring Bukoba på Viktoriasøens vestbred. I dette område fandtes praktisk taget ingen plantager, og introduktionen af kaffebuske daterer sig fra før kolonitiden. Den stærke udvidelse af produktionen af robustakaffe blandt de indfødte i Bukobaområdet var i meget høj grad en direkte følge af åbningen af den tidligere omtalte jernbane i Kenya i begyndelsen af århundredet. Størstedelen af den resterende kaffeeksport (Arabica) hidrørte fra bjergskråningerne af vulkanbjergene Meru og Kilimanjaro. Ganske vist var det tyske indvandrere, missionærer, som introducerede kaffebuskene til dette område. De senere plantager har kun haft ringe betydning for den afrikanske kaffedyrkning. Af langt større betydning var den konsulentvirksomhed, som den engelske koloniadministration lod gennemføre, samt den allerede i 1925 stiftede og senere så berømte Kilimanjaro Native Co-operative Union. Foruden at være en salgsforening for de indfødtes kaffe havde denne andelsforening til formål at »bistå medlemmerne med effektiv plantning af kaffetræer ... at bistå med bekæmpelsen af plantesygdomme«, og at »... bistå med fremskaffelsen af redskaber og materialer«. Det vigtigste europæiske bidrag til ophjælpningen af den afrikanske kaffeproduktion blev ydet af nogle få hårdtarbejdende og idealistiske engelske koloniembedsmænd i området.

Det tredje og sidste eksportprodukt, hvortil plantagesektoren leverede et nævneværdigt bidrag var *bomulden*. De europæiske plantagers andel af

*) Derimod var der givetvis tale om en demonstrationseffekt for den indfødte befolknings konsummønster fra den europæiske sektor.

bomuldseksporten har altid været lille, og i årene før Den anden Verdenskrig var der ikke længere tale om plantageproduktion af bomuld. Produktionen af bomuld på nogle få plantager var uden betydning for udviklingen af den afrikanske bomuldsproduktion. De europæiske bomuldsdyrkere var lokaliseret til helt andre områder, end hvor den afrikanske produktion fandt sted og efterhånden ekspanderede kraftigt.

Som tidligere omtalt nærede tyskerne kun en ringe interesse for udviklingen af eksportafgrøder inden for den indfødte sektor. En undtagelse herfra var bomulden, idet den stærkt ekspanderende vesteuropæiske tekstilindustri kunne absorbere større mængder af bomuld, end der kunne fremskaffes fra USA, som indtil da havde leveret en væsentlig del af efterspørgslen i Vesteuropa. Af denne grund udviste de europæiske kolonimagter stor interesse for dyrkning af bomuld i Afrika, og betydelige anstrengelser blev udfoldet for at finde frem til de bedst egnede sorter under de forskelligartede forhold. Samtidig søgte man at overtale afrikanerne til at inkorporere bomulden i det traditionelle dyrkningssystem ved at uddele frø vederlagsfrit, foruden at man ved beskatningen søgte at tvinge afrikanerne til at antage denne pengeafgrøde, i det omfang der ikke stod andre mere attraktive indtjeningsmuligheder åbne for dem. Disse bestræbelser fulgtes op af englænderne. Den meget kraftige forøgelse i bomuldsproduktionen, som i de efterfølgende årtier fandt sted kan i høj grad ses som resultatet af en bevidst konsulentindsats såvel som af den relativt omfattende forsøgsvirksomhed, som udfoldedes på forsøgsstationerne i Tanganyika *) såvel som i andre af de britiske kolonier i Afrika. Ved siden af kaffen er bomulden i det store og hele de eneste produkter inden for den indfødte sektor, hvorpå der har været anvendt en systematisk forsknings- og konsulentvirksomhed af et større omfang. De resultater, der herved er nået, giver formodninger om, at der er betydelige muligheder for forøget produktivitet inden for afrikansk landbrug ved indsats af systematisk forskning.

Selv om de afrikanske kolonier blev en væsentlig kilde for forsyningen af råstoffet til den vesteuropæiske tekstilindustri, betød det dog ikke, at samme kolonier netto blev storeksportører af bomuld. En væsentlig del af de ved bomuldsdyrkningen erhvervede pengeindkomster anvendtes nemlig til køb af tekstiler importeret fra Indien. Det er formentlig ikke før de seneste årtier, at eksporten til England af bomuld vægtmæssigt har overgået det forbrugte bomuld ved fremstilling af de importerede indiske tekstiler.

Bortset fra bomulden var et af de vigtigste motiver for englændernes bestræbelser for at overtale afrikanerne til at dyrke eksportafgrøder at skaffe midler til koloniens administration. De engelske kolonier blev i udpræget

*) Navnlig på landbrugsforsøgscentret, Ukiriguru, nær Mwanza. Dette forsøgscenter er endnu i dag det eneste forsøgscenter i landet af en vis standard.

grad administreret som autonome enheder, og omkostningerne ved deres administration forudsattes i det store og hele dækket ved egne indtægter. Langt størstedelen af koloniadministrationens indtægter stammede fra to kilder, hytteskatten og importafgifter.

Som omtalt tidligere blev hytteskatten efterhånden til en egentlig personskat, snarere end det den var tænkt som, en skat på hytter. Dette var en følge af, at afrikanerne søgte at unddrage sig skatten ved at rykke sammen i hytterne, der voksede i størrelse, navnlig i de områder, hvor administrationen af skatten var mest effektiv. Oprindeligt var der tale om en kopskat, men som tiden gik blev den gradueret efter evneprincippet, idet skatten blev højere i de egne af landet, hvor der var den største velstand, end i de områder, hvor mulighederne for at erhverve pengeindkomster var små. Endvidere steg skatten med antallet af koner over én, som en skatteyder måtte have. Selv om denne beskatning af polygami vel nok har været under indflydelse af kolonialisternes, og navnlig missionærernes, fordomme mod flerkoneri, kunne den i hvert fald begrundes ud fra evneprincippet, idet dette at have flere koner sædvanligvis kan tages som udtryk for velstand, samtidig med at konernes arbejdskraft repræsenterer et økonomisk aktiv. I de fleste områder udgjorde skattens grundsats 10 shilling om året, i nogle områder op mod 15 shilling og i andre kun 5 shilling.

Som hovedregel pålagdes importvarer en værditold på 20 pct., i visse tilfælde dog mindre. Produktionsmidler og medicinalvarer var undtaget fra tolden. Som antydet var der tale om en ren finanstold.

Nedenstående tabel tjener til at give et indtryk af koloniadministratio-

Indtægter og udgifter i udvalgte mellemkrigsår fordelt på hovedposter (1000 £)

	1921	1925	1929	1933	1937	1940
Indtægter						
Importtold	188	426	744	415	791	604
Hytteskat m. v.	442	532	915	802	898	937
Øvrige indtægter	161	282	332	342	656	767
I alt	791	1240	1991	1559	2245	2308
Udgifter						
Administration (lokal)	167	178	376	324	353	354
Militær, politi og fængsler	108	114	117	139	146	126
Hospitaler og sundhedsvæsen	91	106	248	191	201	194
Skoler	–	–	–	–	92	103
Øvrige udgifter	335	503	909	934	1083	1343
I alt	825	1025	1788	1670	1974	2258

Kilde: *Blue Book*, Tanganyika Territory (årlig 1920–50).

nens indtægter, udviklingen i disse, samt deres anvendelse på de vigtigste af de aktiviteter, hvortil pengene anvendtes.

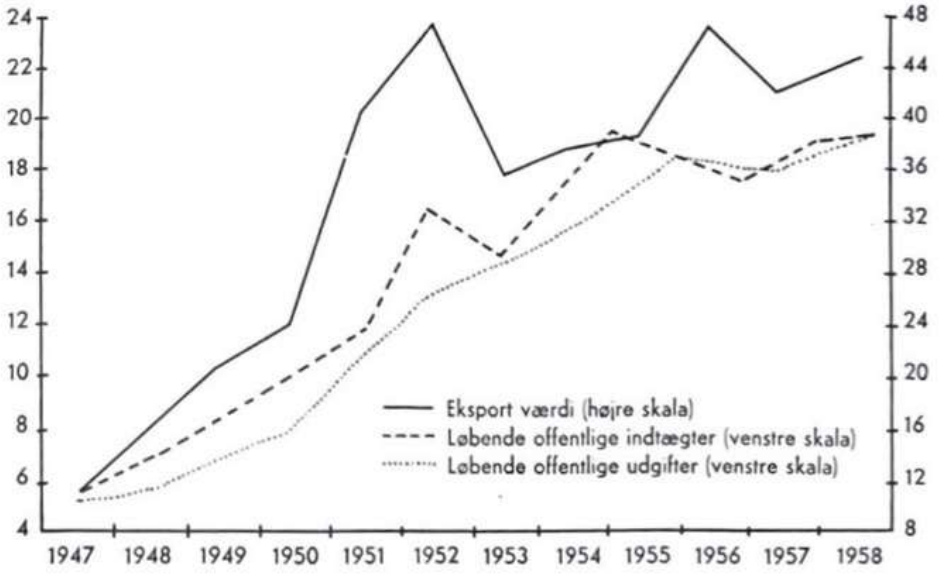
Som det kan ses af tabellen var der tale om en relativt kraftig stigning i de offentlige indtægter og de heraf financierede aktiviteter i løbet af den snes år, som tabellen omfatter, hvilket er et udtryk for pengeøkonomiens gradvise udbredelse. Som det ses er der ikke tale om en ubrudt stigning, idet der sker et fald i såvel indtægter som udgifter i begyndelsen af 30'erne. Udviklingen i indtægterne følger meget nøje den tilsvarende udvikling i værdien af import og eksport. For importtolden er der jo en indlysende sammenhæng. Den samme nære forbindelse mellem udenrigshandel og skatteindtægter eksisterede imidlertid for hytteskattens vedkommende. For den afrikanske sektor var der en meget nøje sammenhæng mellem eksportværdi og indkomstdannelse: i de år, hvor eksportindtægterne svigtede, havde dette i udpræget grad konsekvenser for skattens inddrivelse. Samtidig påvirkedes koloniregeringens aktiviteter i nedadgående retning som følge af de lavere skatteindtægter. Bortset fra de første år af 20'erne, hvor der var tale om årlige underskud, som dækkedes af koloniale lånefonde oprettet af den engelske regering, forekom der normalt ikke større over- eller underskud på budgettet. Bevidst over- eller underbudgettering i konjunkturudjævnende øjemed var der naturligvis aldrig tale om. For den »moderne« produktionssektor var en lidt større fleksibilitet, idet de udenlandsk ejede foretagender havde adgang til låntagning i de private banker, som var filialer af storbanker i England, således at likviditetsvanskeligheder som følge af svigtende eksportindtægter i nogen grad kunne modvirkes. Imidlertid var de lokale bankers likvide beholdninger stærkt påvirket af indtjeningen af fremmed valuta, idet cirkulationen af østafrikanske sedler bestemtes af sterlingbeholdningen hos den institution, East African Currency Board, som fungerede som seddelbank for hele det østafrikanske område *). I et vist begrænset omfang kunne de private banker dog omgå de bånd på deres udlånsvirksomhed, som den automatiske sammenhæng mellem cirkulerende seddelmængde og valutareserve i Currency Board lagde på dem, idet de i tilfælde af vanskeligheder kunne støtte sig på deres engelske hovedkontorer[18]).

Som det fremgår af tabellens udgiftsside udgjorde udgifterne til koloniens administration, civil såvel som militær, en væsentlig del af de samlede udgifter. Foruden de to førstnævnte enkeltposter er der indeholdt betydelige omkostningsposter i forbindelse med den centrale administration under den uspecificerede »øvrige udgifter«. Den omstændighed, at udgifterne til militær- og justitsvæsen udgjorde en af de største poster på udgiftssiden skal ikke tages som et udtryk for, at den britiske periode kan karakteriseres som et voldsregime, snarere afspejler det det forhold, at de

*) Foruden de tre østafrikanske kolonier omfattede East African Currency Board også Zanzibar, Britisk Somaliland og protektoratet Aden.

offentlige aktiviteter lå på et lavt niveau, stort set begrænset til, hvad der var nødvendigt for koloniens opretholdelse som en administrativ enhed. I overensstemmelse hermed udgør investeringsudgifterne for de fleste år kun en ringe andel af de samlede udgifter. Desværre er det ikke muligt af de foreliggende regnskabsoplysninger at foretage en egentlig opdeling på drifts- og anlægsudgifter. Det lave niveau for de offentlige investeringer i mellemkrigsperioden fremgår bl. a. af, at mens den samlede jernbanelængde efter 1. verdenskrig androg ca. 1800 km var den kun på godt 2000 km ved 2. verdenskrigs udbrud. Heller ikke udgifterne til vejanlæg var af større betydning. Ganske vist kunne man registrere ved udbruddet af 2. verdenskrig, at så meget som 35.000 km veje var farbare for »lettere motortrafik i tørt vejr«. Langt størstedelen af dette vejnet var imidlertid blevet til uden nogen større indsats af anlægsvirksomhed, idet der blot var tale om mindre »forbedringer« af de gamle karavaneveje fra kysten ind i landet eller af eksisterende vildt-, navnlig elefantstier. Egentlige asfaltveje fandtes kun i nogle få af de større byer. Lige så lidt som en udbygning af kommunikationsnettet spillede en væsentlig rolle for den trods alt ret bemærkelsesværdige stigning i afrikanernes produktion af eksportafgrøder, gjorde investeringer i uddannelse og konsulentvirksomhed det. Først i slutningen af 30'erne begyndte man at anvende større beløb på regeringsstøttede skoler. Indtil da var missionærerne ene om at yde en indsats af et vist omfang på uddannelsesområdet. I intet af mellemkrigsårene udgjorde udgifterne til landbrugsforskning eller konsulentvirksomhed så meget som £ 100.000. Det

»Eksportværdi, løbende offentlige indtægter og udgifter, 1947–1958. (Mill. £)«.

Gengivet fra *Economic Development of Tanganyika*, World Bank Report (diagram 2), 1963.

lidt man ydede på dette felt var koncentreret på nogle få områder som kaffe- og bomuldsdyrkning, mens forbedringer i dyrkningen af fødemidler ikke var genstand for større interesse. Dette fik en veterinær i landbrugsdepartementets veterinærkontor til engang i 30'erne at udstøde følgende fortvivlede nødråb i en intern rapport til guvernøren: »For den gennemsnitlige indfødte er koner og børn det vigtigste, og derefter kommer hans kvæg. Alle andre ting har kun betydning i forhold hertil i hans øjne. Eksporten af kameler fra Arabien er forsvindende lille, og dog er »ørkenens skib« en livsnødvendighed for dets ejer«. Selv om denne udtalelse var udsagt som en dom over kolonitiden før 2. verdenskrig, er der mange i Afrika helt op til vore dage, som mener, at det, som udtalelsen rummer, stadig har en vis gyldighed, idet de henviser til, at der endnu i vore dage er en tendens til at koncentrere bestræbelserne om produktionsøgninger og forbedringer, som let kommer til udtryk i nationale produktions- og indkomststatistikker, uanset om det ikke er det, der mest effektivt bidrager til »den jævne afrikaners« velfærdsfremgang.

TIDEN EFTER 2. VERDENSKRIG

2. Verdenskrig berørte Tanganyika mindre end tilfældet var med 1. Verdenskrig. Ganske vist medførte krigen forstyrrelser for eksporten, men dog ikke i en sådan grad, at man kan tale om et sammenbrud af eksportsektoren, tværtimod steg eksporten mod slutningen af krigen af de produkter, som var af betydning for de allieredes krigsøkonomi. Mere alvorlig var virkningerne af mobiliseringen for tilstedeværelsen af de britiske administratorer, som i betydeligt antal måtte forlade landet, hvilket uundgåeligt kom til at påvirke effektiviteten i koloniens administration.

Efter afslutningen af verdenskrigen indvarsledes en ny periode i koloniens historie, idet den berømte »forandringens vind«, som udviklede sig af den ændrede holdning i den vestlige verden til kolonibefolkningerne i disse år, også blæste over Tanganyika. I 1946 blev kolonien et FN mandatområde under britisk administration, og den usikkerhed, som havde hersket om landets politiske status i mellemkrigsårene, bragtes til ophør. Samtidig hermed indledtes en politik af koloniregeringen, som havde som sit formål at fremme landets økonomiske udvikling til gavn for den indfødte befolkning. Grundlaget for denne politik var opstillingen af en 10-årsplan, som sigtede på i forhold til tidligere perioder ret omfattende investeringer i udviklingen af landets infrastruktur. Planen forudsatte afholdelsen af offentlige investeringer over 10-årsperioden for £ 18 millioner, hvilket i årlig gennemsnit svarede til noget nær de samlede offentlige udgifter i årene lige før verdenskrigen, og som tidligere nævnt var det kun en lille andel

af disse, som medgik til investeringer og anlægsvirksomhed. Eftersom landets fattigdom ikke gjorde det muligt at mobilisere den nødvendige kapitalmængde i landet selv, forudsattes det, at en væsentlig del af pengene skulle fremskaffes udefra, det vil sige som et bidrag fra den britiske koloniale udviklingsfond, som oprettedes i henhold til The Colonial Development and Welfare Act fra 1945. I de følgende ti år modtog Tanganyika i alt £ 10 millioner udefra, hovedsageligt fra nævnte fond. 10-årsplanen blev ikke den succes, man havde regnet med, navnlig som følge af manglende evner og utilstrækkelige administrative ressourser til at føre de mange projekter og aktiviteter ud i livet, som var impliceret i planen*). Alligevel repræsenterede disse år en effektivisering af koloniadministrationen, hvis kapacitet så langt oversteg tidligere perioders. Hovedvægten i disse års udviklingsbestræbelser blev lagt på udviklingen af skolevæsenet og transportsektoren. Som det fremgår af nedenstående tabel steg de offentlige investeringsudgifter på disse to områder væsentligt mere, end det var tilfældet for de samlede investeringsudgifter.

»Statslige« investeringsudgifter 1948–1950 og 1955/56–1959/60 fordelt på aktiviteter
(1000 £)

	1948	1949	1950	1955/56	1956/57	1957/58	1959/60
Landbrug	169	229	359	90	72	147	247
Vandforsyning	140	162	168	311	470	492	634
Veje	112	180	1094	1172	939	906	849
Skolevæsen	47	227	292	674	1026	1196	1135
Byudvikling	73	104	450	570	1292	993	810
Sundhedsvæsen	65	9	44	346	419	309	291
Offentlige bygninger	272	341	906	707	942	1253	966
Andet	118	435	126	214	123	158	227
I alt	996	1687	3438	4084	5282	5454	5159

Kilde: International Bank for Reconstruction and Development, *The Economic Development of Tanganyika*, Baltimore, 1963.

Særligt bemærkelsesværdig var udviklingen inden for undervisningssektoren, hvor man i årene forud for uafhængigheden var nået op på, at nær ved halvdelen af alle børn i skolealderen kom i skole. Denne i sammenligning med situationen lige efter verdenskrigen meget høje skolefrekvens var

*) Planen blev revideret adskillige gange og erstattet af nye planer. Deres mangel på succes kom til udtryk i, at man ikke var i stand til at gennemføre den koordinering af investeringerne, som var forudsat. Derimod oversteg de samlede investeringer for 10 års perioden langt det, som havde været forudset, som det fremgår af nedenstående tabel. Dette var i høj grad en følge af Koreahøjkonjunkturen.

dog langt fra udtryk for tilsvarende høje resultater af skoleundervisningen. Flertallet af det stigende antal børn, som kom i skole i disse år, forlod skolen inden afslutningen af de første fire skoleår og med en lærdom, som stort set er afskrevet inden den – i bedste fald – kan finde anvendelse på senere stadier af tilværelsen[19]). Interessen for at kunne producere imponerende skolestatistikker har indtil de senere år været betydelig i Afrika, ikke mindst som følge af de analfabetkampagner, som har været ført med så stor lidenskab af internationale organisationer, specielt UNESCO.

En gennemgang af efterkrigstidens økonomiske udvikling i Tanganyika ville være mangelfuld, hvis ikke den indeholdt en omtale af det herostratisk berømte, såkaldte jordnøddeprojekt. Projektet, som blev de britiske skatteydere en dyr spøg, var en følge af den udprægede mangel på animalske fedtstoffer, som gjorde sig gældende i England lige efter krigen. For at bøde herpå besluttede den britiske regering at gennemføre et omfattende projekt til dyrkning af jordnødder i tre områder af Tanganyika, hvoraf det vigtigste var området omkring Nachingwea i den sydlige del af landet. Planen forudsatte rydningen af flere hundrede tusinde hektar til dels uopdyrket land, som man herefter ville tilplante med jordnødder. Man regnede med, at man to år efter planens igangsættelse i 1946 ville kunne producere 56.000 tons, stigende til det tidobbelte tre år senere. For at kunne gennemføre projektet importeredes betydelige mængder maskineri og udstyr til landrydningen, samtidig med at man anlagde jernbane ud til den hidtil uudviklede havneplads Mtwara på kysten, hvor man foretog omfattende havnekonstruktioner med henblik på afskibningen af jordnødderne. Det blev på et ret tidligt tidspunkt klart, at projektet ikke ville indfri forventningerne, men endelig opgivet blev det først i 1951, da der var investeret i alt £ 35 millioner, svarende til godt seks gange de samlede offentlige investeringer, som gennemførtes i landet inden for samme periode. Da man opgav projektet, var man nået op på at producere godt 9000 tons, hvad der jo ikke var så lidt mindre, end man havde forudsat[20]).

Det bedste, man kan sige om jordnøddeprojektet er, at det på en dramatisk måde demonstrerede, hvilken forsigtighed, der bør udvises, inden man beslutter sig for større, kapitalkrævende landbrugsprojekter i tropisk Afrika. Til trods for de meget betydelige pengesummer, som udførelsen af planen forudsatte, havde man ikke, inden man startede, gennemført særligt grundige undersøgelser af klimaforhold og jordbunden, hvis ydeevne blev stærkt overvurderet. Det er i den forbindelse værd at bemærke, at den omstændighed, at de områder, som udvalgtes til projektet, var tyndt befolkede og lidet opdyrket, på ingen måde indgav de ansvarlige for planen betænkeligheder. Endnu på dette tidspunkt var der ikke så mange, som for alvor kunne forestille sig, at primitive afrikanske agerdyrkere valgte deres dyrknings-

områder ud fra rationelle overvejelser. Det er man senere blevet klar over, at de gør*). Endvidere havde man ikke kunnet forestille sig de vanskeligheder, man ville løbe ind i ved anvendelsen af stærkt mekaniserede dyrkningsmetoder, specielt at forholdene for anvendelse af traktorer ikke var ideelle, så meget mindre som reparationer og vedligeholdelse ikke var så let et problem at løse i omgivelser, hvor reservedele vanskeligt kunne anskaffes uden store forsinkelser for dyrkningen, og ofte på kritiske tidspunkter. Desværre har fiaskoen med jordnøddeprojektet ikke afholdt fra senere forsøg på mekaniseringer i forbindelse med forsøg på at revolutionere de traditionelle dyrkningsmetoder, både i Tanganyika og andre steder i tropisk Afrika. I så godt som alle tilfældene har forsøgene lidt samme skæbne som jordnøddeprojektet med efterfølgende store økonomiske tab, om end i et langt mindre omfang[21]).

Selv om koloniregeringens bestræbelser for at udvikle den afrikanske sektor i høj grad blev koncentreret om at udvikle transportsektoren og skolevæsenet, skete der også en vis udvidelse af indsatsen over for de såkaldt produktive sektorer. I forhold til mellemkrigsårene var der således tale om en betydelig styrkelse af landbrugsdepartementet og dermed de aktiviteter, som dette departement havde ansvaret for. Som et af eksemplerne herpå skal nævnes den såkaldte Sukumalandplan, der indgik som et led i den omtalte 10-årsplan for koloniens udvikling. Eftersom de forsøg, som var indeholdt i Sukumalandplanen og de erfaringer, som man erhvervede i forbindelse med forsøgene på at gennemføre planen, for en stor del var typiske for landbrugsdepartementets virksomhed også i andre områder, skal der i det følgende gives en kort omtale af planens forløb.

Sukumaland er den del af Tanganyika, som ligger syd og øst for Viktoriasøen, dækkende et område stort set svarende til Danmarks samlede areal. Størstedelen af landets bomuldsproduktion hidrører fra dette område, og beslutningen om at gennemføre en særlig indsats i dette område var naturligvis ikke upåvirket heraf. Herudover var beslutningen stærkt påvirket af et ønske om at forhindre en igangværende nedbrydning af områdets dyrkningspotentiel, idet en uhæmmet udnyttelse af landet, navnlig til græsning af en stadig voksende kvægbestand medførte kraftig jorderosion som følge af overgræsning. Erosionen var i øvrigt en indirekte følge af bomuldsdyrkningen, idet en stor del af de pengeindkomster, som sukumaerne erhvervede ved salg af bomulden anvendtes til køb af kvæg. Besiddelsen af kvæg

*) »All the cultivating peoples did acquire – and, where the systems have not altogether broken down, still preserve – a large body of unwritten knowledge ... It is difficult for people whose standards have been set by the uniformity of the farm lands of Britain – a uniformity produced by centuries of ploughing, manuring, marling and liming – to realize the far greater variability of unaltered African soils ... (Allan, W., *The African Husbandman,* Oliver and Boyd, London, 1965.)

anses af sukumaerne for værende af stor betydning, dels fordi kvæg traditionelt anvendes til køb af brude, og dels fordi en stor kvægbestand giver sikkerhed mod, at man ikke sulter i de ikke sjældne år, da området rammes af tørke. Udover disse helt rationelle grunde for at samle på kvæg er der dem, som har hævdet, at der også skulle eksistere nogle irrationelle, men sådanne antagelser kan formentlig henregnes til den, navnlig tidligere betydelige overtro, som knyttede sig til forestillingerne om »primitive folks« leveformer[22]. Denne overtro er et resultat af den hyppige fejltagelse, at man drager slutninger ud fra livsbetingelser, som man kender til, men som ikke gælder under de forhold, som man ræssonerer udfra. I andre tilfælde tror man at kende disse forhold, men gør det alligevel ikke i tilstrækkelig grad. Til dels som følge af, at man fejlvurderede sukumaernes motiver for at samle kvæg, havde koloniregeringen ikke held med sine forsøg på at bringe udvidelsen af kvægbestanden under kontrol, hvilket var et vigtigt led i planen. Desuden var det en del af planen, at man ville rydde nye landområder, bl. a. for at sprede kvæget over større arealer. I begyndelsen forsøgte man at gennemføre planen i samarbejde med befolkningen, navnlig ved forsøg på at overtale høvdingene og de folk, som i øvrigt kunne øve indflydelse på befolkningens indstillinger. Desværre viste denne metode sig ikke anvendelig, da en række af de foranstaltninger, som sigtede mod at formindske en vækst i kvægbestanden, eller som sigtede mod at få afrikanerne til at anvende andre erosionsforebyggende metoder, stødte på modstand, fordi de ikke indså nytten af dem eller ligefrem fandt, at de modvirkede deres økonomiske interesser. En stærkt medvirkende årsag til afrikanernes uvilje mod at gennemføre de ønskede foranstaltninger var også, at uafhængighedsbevægelsens politiske agitatorer ikke kunne modstå fristelsen til at udnytte den latente utilfredshed til egen fordel. Endelig blev det klart, at de ret ambitiøse mål, man havde sat sig, slet ikke stod mål med de ressourcer, man havde sat ind på opgaven, hverken ved dens forberedelse eller efterfølgende udførelse. Planen slog derfor fejl, inden man var kommet rigtigt i gang[23]). Dette var på sin vis beklageligt, idet de høje priser på råbomuld, som betaltes de afrikanske dyrkere i årene efter krigen, og navnlig efter at Koreahøjkonjunkturen satte ind (i 1946 betaltes 15 cent per pound råbomuld, i 1954 hele 60 cent) betød en meget kraftig udvidelse af bomuldsdyrkningen, der i løbet af de første halve snes år efter krigen firedobledes.

Meget betydelige stigninger i de producerede mængder af eksportafgrøder fra den afrikanske sektor, først og fremmest af bomuld og kaffe, fandt sted i årene efter krigen, og sammen med den tilsvarende udvidelse af sisalproduktionen, førte det til en ligeledes kraftig stigning i landets samlede eksportindtægter. Denne udvikling havde sin væsentligste forudsætning i en høj udbudselasticitet hos de afrikanske dyrkere. En vis betydning havde

det dog givetvis også, at der samtidig hermed skete forskellige forbedringer i forbindelse med markedsføringen af bomulden og kaffen. Der tænkes her på den ret bemærkelsesværdige udvikling, som skete med oprettelsen af andelsforeninger. Antallet af lokale andelsforeninger steg således fra under 100 i slutningen af 1940'erne til 8–900 på tidspunktet for Uafhængigheden. Ganske vist var andelstanken ikke ny i Tanganyika, eftersom den første andelsforening oprettedes allerede i 1926, da kaffedyrkerne på Kilimanjaro dannede den senere så berømte Kilimanjaro Native Co-operative Union (KNCU). Det var dog først efter 2. verdenskrig, da koloniregeringen tog initiativet til at fremme oprettelsen af nye andelsforeninger, at ideen fik større udbredelse. Selv om markedsføringen indtil da ikke havde været forsømt, idet den til dels havde ligget i hænderne på et stort antal indiske mellemhandlere, var oprettelsen af andelsforeninger ikke desto mindre et fremskridt, navnlig fordi andelsforeningerne ikke kun beskæftigede sig med den egentlige markedsføring, men også påtog sig opgaver i forbindlese med indføringen af nye dyrkningsmetoder, skadedyrsbekæmpelse, distribuering af forbedrede plantearter, kunstgødning m. v. Desuden virkede andelsforeningerne utvivlsomt stimulerende på mange afrikaneres interesse for at optage dyrkningen af eksportafgrøder. En ikke mindre betydning fik andelsforeningerne for udviklingen af den voksende uafhængighedsbevægelse, idet de var et af de få steder, hvor afrikanerne havde muligheder for at blive trænet i masseorganisering og lederskab. Den modning til selvstændighed, som foregik i disse år ville ikke været foregået med samme hast uden den samtidige udvikling af andelsforeningerne[24]).

I modsætning til, hvad der var tilfældet i nabolandet Kenya i efterkrigsårene, foregik der ikke i Tanganyika nogen industrialisering af betydning. I øvrigt havde dette i nogen grad at gøre med den udvikling, som fandt sted i Kenya. Siden helt tilbage i 20'erne havde de tre østafrikanske lande, Kenya, Uganda og Tanganyika udgjort et toldområde. Denne ordning, der oprindeligt var etableret for at beskytte de europæiske settlere mod konkurrence på det østafrikanske marked, kom samtidig til at virke selvforstærkende for placeringen af industrivirksomheder i Kenya, da en begyndende industrialisering fandt sted i dette land efter 2. verdenskrig[25]). Selv om der skete en fordobling af industriproduktionen fra 1948–58 udgjorde værdien af industriproduktion og minedrift i 1958 kun godt 4 pct. af nationalproduktet. Flertallet af de virksomheder, der fandtes, og hvoraf kun ganske få beskæftigede mere end 50 ansatte, var baseret på udvinding af landets egne råprodukter, så som korn- og oliemøller, ølbrygning, savmøller, møbelfremstilling og frugtkonserves. Bortset fra, at flertallet af de nye industrier, som udviklede sig i det østafrikanske område hovedsageligt placeredes i Kenya, blev der ikke fra koloniregeringens side ydet nogen assistance for potentielle virksomhedsoprettelser i Tanganyika, f. eks. i form af

løfter om indførelsen af beskyttelsestold eller anden form for importbegrænsninger*).

Da Tanganyika i 1961 opnåede sin selvstændighed havde landet nået det stadium af sin udvikling, som er blevet betegnet som »The Open Economy in its Pure Form«[27]). Dette udviklingsstadium er karakteristisk for alle de afrikanske lande, hvis moderniseringsproces var bestemt af udviklingen af en eksportøkonomi, hvor de koloniale institutioner, som understøttede denne udvikling, udelukkende var indrettet for dette formål. Den »skæve« udvikling, som herved foregik, og hvorved koloniernes skæbne blev stærkt forbundne med deres europæiske moderland affødte det næste udviklingsstadium, karakteriseret ved »The Open Economy Under Stress«. Forudsætningerne for dette stadium i udviklingsprocessen er i høj grad politiske, specielt den politiske udvikling, som har ført til national uafhængighed. Bestræbelserne efter uafhængigheden har med en omfattende økonomisk planlægning som hovedinstrumentet i høj grad sigtet på at skabe sådanne institutioner, økonomiske, politiske, sociale og kulturelle, hvorved udviklingens indhold og retning i fremtiden vil være mindre bestemt af et kolonialt eller nykolonialt tilhørsforhold[28]).

LITTERATURHENVISNINGER

1. Rostow, W. W., *The Stages of Economic Growth,* Cambridge, 1960. Dansk oversættelse: *Den økonomiske udviklings faser,* 1963.
2. En diskussion af dette spørgsmål findes hos Van Arkadie, B., *Nature of Structural Analysis of East African Economies,* University of East Africa, Kampala 1965 (stencileret). Se af samme forfatter, *The Structure and Growth of the East African Economies.* (Bog under forberedelse).
3. Denne typeopdeling er foreslået af UN, Department of Economic and Social Affairs, *Economic Survey of Africa Since 1950,* N. Y., 1959. En tilsvarende, men mere detaljeret opdeling findes hos Harwitz, M., »Subsaharian Africa as a Growing System« i Herskowits og Harwitz, (red.), *Economic Transition in Africa,* London, *1964.* Af landestudier anbefales Barber, W. J., *The Economy of British Central Africa: A Case Study of Economic Development in a Dualistic Society,* Stanford, 1961, og Helleiner, G. H., *Peasant Agriculture, Government and Economic Growth in Nigeria,* Yale, 1966.

*) Koloniregeringens uvilje mod industrialiseringsbestræbelser støttedes af en verdensbankrapport fra 1960, der indeholder følgende ortodokse frihandelsargument: »Tanganyika's immediate comparative advantage appears to lie in agricultural production.« Andre steder i rapporten anlægger man dog en mere industrialiseringsvenlig linie[26]).

4. For en anden periodeopdeling se Harwitz, note 3.
5. Se Karup Pedersen, O., *Afrikansk Nationalisme,* Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, 1963, og den der anførte litteratur.
6. Citeret fra Det tyske kolonikontors årsrapport, 1911–12.
7. En omfangsrig beskrivelse af jernbanebyggeriet i Tanganyika findes hos Hill, M. F., *Permanent Way,* Nairobi, 1962. (Bind II).
8. Citeret fra East African Royal Commission, *Report,* London, 1955.
9. Kimble, G. H. T., *Tropical Africa,* (Bind I), kapitel 13, N. Y., 1960. Gulliver, D. H., *Labour Migration in a Rural Economy: A Study of the Ngoni and the Ndendeuli of Southern Tanganyika,* University of East Africa, Kampala, 1955.
10. Citeret fra Guillebaud, C. W., *An Economic Survey of the Sisal Industry of Tanganyika,* London, 1958. Revideret udg., 1966.
11. F. eks. UN, *Social Factors Affecting Labour Stability in Uganda,* E/CN 14/SPD 20. Elkan, W., *An African Labour Force,* University of East Africa, Kampala, 1956. Samme forf., *Migrants and Proletarians,* University of East Africa, Kampala, 1960.
12. Myint, H., *The Economics of the Developing Countries,* kap. 4.
13. En beskrivelse af afrikanske dyrkningssystemer findes hos Gourou, P., *Les pays tropicaux,* Paris, 1947. (På engelsk: *The Tropical World,* 1954, 1966 (revideret)). Se også Allan, W., *The African Husbandman,* London, 1965. En dynamisk fortolkning af jordrotationsprincippet (»shifting agrigulture«) er givet af Boserup, E., *The Conditions of Agricultural Growth,* London, 1965.
14. *Annual Reports of Provincial Commissioners, Dar es Salaam.* Mascarenhas, A., *Aspects of Food Shortages in Tanganyika (1925–45),* University of East Africa Social Science Conference, Dar es Salaam, 1966.
15. Den blandt økonomer stærkt debaterede teori om »skjult arbejdsløshed«. (Se f. eks. Nurkse, R., *Probelms of Capital Formation in Developing Countries,* Oxford, 1953) har med andre ord en, i det mindste, stærkt begrænset gyldighed i tropisk Afrika. For yderligere dokumentation se Barber[3]).
16. Rowe, J. W. F., *The World's Coffee,* London, 1963, indeholder et afsnit om Tanganyika.
17. I de Wilde, J. C., m. fl., *Agricultural Development in Tropical Africa* (bind II), Interbank, 1967, findes en række case studier, hvor der er eksempler på den »teknologiske demonstrationsvirkning«.
18. Kolonitidens pengesystem er beskrevet i Newlyn, W. T. & Rowan, D. C., *Money and Banking in British Colonial Africa,* Oxford, 1954.
19. En interessant beskrivelse af tilværelsen i Tanganyikas folkeskoler er givet i en artikel, Landell-Mills, P. M., »I want to be a pilot!« – a study on hopes an attitudes of tanzanias schoolchildren«, *East Africa Journal,* april, 1968.
20. Wood, A., *The Groundnut Affair,* London, 1954.
21. Eksempler findes i de Wilde[17]).
22. En analyse af de underudviklede landes landbrugssektor, der bygger på antagelsen om de tilbagestående jorddyrkere som »economic men« findes hos Schultz, T. W., *The Transformation of Traditional Agriculture.*
23. de Wilde[17]) indeholder et studie af Sukumalands udvikling.
24. En beskrivelse af andelsforeningernes udvikling og aktuelle problemer findes hos Mølgård Andersen, O., »The Co-operative Movement – An Inflated Giant« i den engelske (reviderede) udgave (under forberedelse) af Teisen og Svendsen, *Tanzania vil selv,* Mellemfolkeligt Samvirke, 1967. Om forholdene mellem andelsbevægelse og politisk udvikling, se Cliffe, L. (red.), *One Party Democracy,* Nairobi, 1967.
25. Ndegwa, P., *The common Market and Development in East Africa,* Nairobi, 1965.

26. En kritik af teorien om de komparative fordele som argument for underudviklede landes specialisering i produktionen af råstoffer findes eksempelvis hos Hicks, J. R., *Essays in World Economics,* (pp. 180–88), Oxford, 1959, optrykt i Meyer, G. M., *Leading issues in development economics,* Oxford, 1964.
27. Udtrykket er anvendt af Seers, D., »The Stages of Economic Development of a Primary Producer in the Middle of the Twentieth Century«, *The Economic Bulletin of Ghana,* Bind VII, no. 4, 1963.
28. Clark, P. G., *development planning in east africa,* Nairobi, 1965.